

Uitgave van literaire teksten uit het verleden: respect voor de vorm - herspelling - vertaling?

G. de Schutter & G. Geerts
Leden van de Academie¹

1. Achtergronden

Het probleem van de eventuele herspelling van teksten uit het verleden dient bekeken te worden tegen de achtergrond van de geschiedenis van de spelling. Die is voor alle West-Europese talen complex, maar voor sommige talen geldt dat de spelling vrij vroeg geconsolideerd is, en sedert eeuwen nauwelijks veranderingen heeft ondergaan. Dat is b.v. zo voor het Frans, het Italiaans en het Spaans, waarvoor “taalacademiën” al eeuwen geleden een vrijwel vaste norm hebben vastgelegd. De Germaanse talen bleven wat die normering betreft ver achterop, en alleen in het Engels is van de “gebruikers” (i.c. eigenlijk een bijzonder kleine fractie daarvan, nl. vooral de uitgevers van woordenboeken) uit een “Britse” en een “Amerikaanse” norm gegroeid. In de Scandinavische talen, het Duits en het Nederlands is telkens de hand van normeringscommissies te zien. Voor het Nederlands komt erbij dat tot in heel recente tijden een aantal spellingkwesties niet naar behoren of zelfs helemaal niet geregeld is geraakt: De Vries en Te Winkel hebben in eerste instantie een paar complexen ongemoeid gelaten, en de bijna anderhalve eeuw sedert het officieel aanvaarden van hun spellingvoorstellen heeft aan de ene kant wel een paar veranderingen in die voorstellen opgeleverd,² maar aan de andere kant geen grotere duidelijkheid gebracht precies voor de complexen die van het begin af onvoldoende of zelfs helemaal niet geregeld waren: het schrijven van samenstellingen waarvan het eerste lid afwijkt van de basisvorm (het probleem dat foutief aangeduid wordt als dat van de “tussenletters”), en het probleem van woorden van vreemde komaf. Een bijkomende moeilijkheid komt dan nog voort uit de integratie, door De Vries en Te Winkel, van een absoluut fictieve grammaticale regel (die van

¹Deze tekst is voor een groot deel (wat de advisering zelf betreft) de neerslag van discussies die in de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde gevoerd zijn, naar aanleiding van een vraag van het Centrum voor Teksteditie en Bronnenstudie. Aan de discussie werd, behalve door de schrijvers van dit artikel, deelgenomen door de volgende collega's: schriftelijk door Chr. D'haen en M. Janssens, mondeling door S. De Vriendt, A.M. Musschoot, K. Porteman, St. van den Breemt, H. van Gorp, H. van Herreweghen en J. Weisgerber. Het spreekt vanzelf dat niet alle vertolkte meningen eensluidend waren; de uiteindelijke verantwoordelijkheid voor de hier ingenomen standpunten blijft dan ook bij de auteurs liggen. De adviezen zijn in laatste versie goedgekeurd in de Plenaire Vergadering van 20 juni 2001.

² Met name werd in 1948 een aantal etymologisch gemotiveerde afwijkingen van het principe van de beschaafde uitspraak opgeheven: de opposities tussen *o/oo* en *e/ee* in open lettergreep, en die tussen *s/sch* aan het morfeemeinde. Verder was er natuurlijk de opheffing van de buigings-*n*: in de grond ging het daarbij om een ingreep in de grammatica van de schrijftaal, cf. verder.

de oppositie tussen nominatief- en accusatief-/datiefvormen bij de adnominale woorden). Ook dat had een weerslag op de spelling die, bij de afschaffing van de “regel” automatisch ook een effect had op de woordbeelden in bepaalde posities.

Dat maakt dat, in tegenstelling met vrijwel alle West- en Midden-Europese talen, voor het Nederlands niet alleen de Middeleeuwen en het begin van de moderne periode “problematisch” zijn voor de genoemde spellingproblematiek, maar ook de meest recente tijden. In de eerste afdeling van deze tekst worden dan ook voor drie fundamenteel verschillende periodes achtergronden voor de problematiek geschetst.

1.1 Teksten geschreven in de Spelling-De Vries en Te Winkel

De ontwerpers van onze nog steeds vigerende spelling hebben voor het probleem van de samenstellingen een ingewikkeld en alles behalve logisch systeem voorgesteld; volledige duidelijkheid is bovendien in de formulering van die principes niet bereikt. Voor een productief procédé zoals dit (productiviteit impliceert dat niet alle mogelijke te vormen woorden in een lijst opgenomen kunnen worden) heeft dat in de praktijk geleid tot heel veel onzekerheid, aarzelingen en “afwijkingen” (in de wandeling “fouten” genoemd). De opeenvolgende aanpassingen van de regels hebben nooit eenduidige oplossingen gebracht. Dat wil zeggen dat een schrijver uit welke periode ook op elk moment beslissingen heeft moeten nemen, die achteraf als “correct”, als “fout” of als “dubieus” aangemerkt kunnen worden. Dat levert voor beslissingen i.v.m. de auctoriële waarde van die vormen problemen op. De auteur van een wat oudere tekst kan niet meer geraadpleegd worden i.v.m. de interpretatie die een editeur van zijn tekst aan zulke vormen dient te geven; als dat bij nog levende auteurs wel mogelijk is, achten wij de kans klein, dat de auteur zich de motivering op het “schrijfmoment” herinnert (als er al een bewuste keuze geweest is).

Hetzelfde geldt in sterke mate voor de spelling van leenwoorden (vaak met de absoluut inadequate naam “bastaardwoorden” aangeduid). Toen De Vries en Te Winkel hun spelling ontwierpen, waren er in de praktijk twee strekkingen; een vrij groot aantal auteurs, o.a. Multatuli en Conrad Busken Huet, schreven woorden die zich volledig volgens het Nederlandse fonologische systeem gedroegen, consequent zoals andere Nederlandse woorden; woorden die zich niet volledig “geïntegreerd” hadden, zoals b.v. *congé*, werden op een “vreemde” manier geschreven. Andere auteurs, zoals b.v. Beets en Potgieter, namen in meer (maar ook weer niet in alle) “vreemde” woorden een “vreemde” spelling over. Dat laatste deden ook De Vries en Te Winkel. Ze hebben voor hun eigen keuzes geen scherpe richtlijn kunnen geven, anders gezegd: ze stelden, afgezien van een - trouwens alles behalve volledige - “woordenlijst”, helemaal geen regeling voor. Een van de redenen daarvan is ongetwijfeld geweest dat zij er niet in geslaagd zijn een redelijke definitie te geven van de bedoelde categorie van woorden: *sjaal, loep, pauze, ritme, koord, kabinet, kabel* en *orkest* zijn immers op objectieve gronden net zo “vreemd” als *chic, blouse, pose, mythe, cult, cabine* en *orchestreren*, maar de ene reeks woorden krijgt (althans op dit ogenblik, in het begin van het derde millennium) een “vernederlandste” spelling, de andere niet. Latere commies die zich over het opengebleven probleem moesten buigen, zijn er evenmin uitgekomen,³ of

³ In 1954 kwamen er in de praktijk wat verschuivingen van de “vreemde” spellingen naar de “vernederlandste” of omgekeerd. Ook in 1994 heeft de Commissie Taal- en Letterkunde van de Nederlandse Taalunie het, op strikt bevel van de toeziende ministers uit Nederland en Vlaanderen, daarbij gehouden.

hun voorstellen zijn niet gevolgd,⁴ en een vaste praktijk heeft zich in geen enkele periode van het recente Nederlands “spontaan” kunnen opdringen.⁵

Dat betekent dat zowel voor het tweede als voor het eerste probleemgebied een eenduidige interpretatie van reëel gebruik bij specifieke auteurs uit het tweede deel van de 19^e en uit de hele 20^e eeuw absoluut niet mogelijk is: afwijkingen van wat nu in de *Woordenlijst der Nederlandse Taal* (1995) als (al dan niet door de hedendaagse schrijvers gevolgde) norm wordt opgegeven, kunnen heel verschillende interpretaties hebben: wellicht was de “afwijking” in de tijd waarin de tekst geschreven is, de enige vorm of een van de voor de norm geaccepteerde vormen; evenzeer mogelijk is het dat de auteur vanuit het systeem dat hij eigenlijk wel wilde volgen, een “fout” gemaakt heeft; ten slotte is natuurlijk nog mogelijk dat het om een bewuste en gewilde “programmatische” afwijking gaat (men denke b.v. aan Van Ostaijen, een aantal auteurs in de jaren vijftig, zestig en zeventig van de 20^e eeuw, enz.). Een belangrijke complicerende factor is ten slotte dan nog het feit dat uitgevers en correctoren het, sedert de invoering van de boekdrukkunst en tot in onze tijd, normaal gevonden hebben om hun eigen oordelen over spelling op die van de auteurs te laten primeren; soms gebeurde dat dan nog eens in een latere druk dan de eerste, zonder dat duidelijk wordt of de auteur het ermee eens is geweest of niet. Dit alles maakt het lastig om een sluitend advies i.v.m. het al of niet respecteren van de “oorspronkelijke” spellingvormen te formuleren.

Een probleem apart vormen ook nog de “systematische” afwijkingen: de spelling-Kollewijn en de spelling-Marchant, die in Nederland een vrij ruime verspreiding gekend hebben tijdens de jaren dertig van vorige eeuw, maar die het nooit tot officiële en/of algemeen aanvaarde spelling hebben gebracht. Deze bewegingen hebben vooral in de “autochtone” woordenschat voor een aantal heel specifieke woordbeelden gezorgd. Ook daarvoor moet weer de vraag gesteld worden, of die in een hedendaagse uitgave bewaard moeten blijven: het kan immers ook hier weer om een programmatische keuze van de auteur gaan, of om een gemakkelijksoplossing van een minder doorgewinterde spellinggebruiker, of om een “passieve” aanpassing aan een keuze die eigenlijk in de maatschappelijke groep gemaakt werd, waartoe de auteur zich wilde bekennen. Zekerheid i.v.m. die vraag kan tot heel verschillende beslissingen bij de hedendaagse uitgave leiden, onzekerheid (en dat is waarschijnlijk de meest voorkomende toestand) maakt het onmogelijk om een rigide beredeneerde keuze te maken.

1.2 Teksten uit de 19e eeuw van voor de spelling-De Vries en Te Winkel.

Vanaf het einde van de 18e eeuw zijn er pogingen gedaan om coherente spellingsystemen te ontwerpen. Sommige daarvan hebben meer dan individuele toepassing gekregen: de spelling-Siegenbeek in Nederland, (afgeleiden van) de spelling-des Roches in België. Zulke conventionele systemen konden de jure of de facto een vrij algemene geldigheid krijgen. Ze

⁴ Dat geldt zowel voor de erg “revolutionaire” voorstellen van de Commissie-Pée-Wesselings, als voor de uitgesproken compromisvoorstellen van de Commissie-Geerts (cf. *Spellingdossier*, I 1994)

⁵ Het ziet er ook allerminst naar uit dat die op basis van de *Woordenlijst* van 1995 zal ontstaan: noch wat de “tussenletters”, noch wat de woorden van vreemde afkomst betreft, wordt die woordenlijst in de praktijk zelfs maar benaderend gevolgd, noch door ervaren noch door onervaren schrijvers. Vooral wat het tweede complex (de woorden van “vreemde” afkomst) betreft is dat funest voor de althans met woorden beleden eenheid van spelling: die kan immers alleen maar ontstaan doordat vaste woordbeelden zich in het geheugen van de gebruiker vastzetten.

konden ook, na het officieel worden van de spelling-De Vries en Te Winkel, bij bepaalde auteurs nog voortleven.⁶

Belangrijk is, dat in het grootste deel van de 19^e eeuw in Nederland en in België in elk geval verschillende systemen met min of meer grote consistentie gevolgd werden. Ten tweede valt op, dat de afwijkingen t.o.v. de nu geldende spelling grotendeels consequent zijn, en in de grond nauwelijks problemen opleveren voor de interpretatie. Wat anders is natuurlijk, dat spellingen met bijvoorbeeld <cch> voor <ch> (spelling-Siegenbeek) of met <ae> voor <aa> (spelling-des Roches) door elke hedendaagse lezer als “afwijkingen” ervaren worden. Naar de vraag of dat, na een min of meer lange “inlees”-periode automatisch tot gewenning leidt, dan wel door de hele tekst heen voor verwarring en/of irritatie blijft zorgen, is geen psycho- of sociolinguïstisch onderzoek gedaan; evenmin dus over de vraag of de afwijkingen tot concentratieverlies, en dus eventueel tot een minder goed begrip van de tekst leiden. Zulk onderzoek zou erg nuttig zijn, trouwens ook t.o.v. de in 1.1 omschreven achtergronden. De Academie roept onderzoekers op om zulk onderzoek aan te vatten.

1.3 Spelling van teksten uit de 13e tot de 18e eeuw

Expliciet geformuleerde spellingsystemen (volledige of gedeeltelijke) ontbreken in deze hele periode, of hebben niet veel meer dan individuele navolging genoten. Dat is de toestand die ook in andere Europese talen bestaan heeft, maar alleen in het Engels heeft die toestand van individuele vrijheid uiteindelijk geleid tot een thesaurus van redelijk algemeen aanvaarde woordvormen.⁷ In alle andere talen van West-Europa is spellingeenheid nagestreefd (soms ook redelijk bereikt) via regularisatie door een instituut, een commissie, een academie, enz.

Ondanks het ontbreken van expliciet vastgelegde spellingsystemen, werden toch impliciet bepaalde regels gevolgd: van de Middeleeuwen tot de 16^e eeuw werd b.v. voor het Nederlands vrij consequent een systeem toegepast, waarbij voor de klank /k/ drie spellingen in gebruik waren: <c>, <k> en <ck>. De verdeling van die grafemen werd vrijwel volledig bepaald door de omgeving in het woord, en het resultaat leek heel goed op dat van het moderne Engels. Pas in de loop van de 17^e eeuw werd het systeem door auteurs en drukkers in de Verenigde Provinciën geleidelijk vervangen door een uniforme schrijfwijze met <k>, die in bepaalde omgevingen, net als andere consonanten, verdubbeld werd. Die vernieuwing zette zich geleidelijk door, en had pas in de 19^e eeuw bij een aantal auteurs zijn ultieme consequentie bereikt (cf. boven). De “officiële” spelling-De Vries en Te Winkel zette toen een stap terug, in die zin dat voor woorden van vreemde oorsprong heel verschillende, en nauwelijks of niet gemotiveerde, beslissingen genomen werden.

Of de relatieve vrijheid van spelling door tijdgenoten van de “hervormers” van de 17^e eeuw als een bezwaar gezien werd, is, zover ons bekend, niet ernstig onderzocht. Duidelijk is in elk geval dat eventuele klachten in die zin er bijvoorbeeld Hooft en Huygens niet toe gebracht hebben om zich aan elkaar aan te passen. Veeleer was het zo, dat elke auteur vanuit zijn

⁶ Een bekend voorbeeld is weer Conrad Busken Huet, die het tot het einde van zijn leven vertikte om de nieuwerwetsigheden van De Vries en Te Winkel, inclusief de hybride houding t.o.v. geïntegreerde leenwoorden, over te nemen.

⁷ In tegenstelling met een hardnekkig vooroordeel, is er lang niet voor alle Engelse woorden één enkele algemeen aanvaarde spelling ontstaan. Een goed bekend voorbeeld is *gaol/jail*, maar een woord als *caddy/caddie/cadie* is met zijn drie “aanvaarde” spellingen in het Britse Engels, helemaal geen uitzondering.

eigen “zelf verworven” principes een steeds grotere consequentie na ging streven. De vraag in hoever dat tot echte systemen geleid heeft, die dan weer naar andere schrijvers (eventueel uit andere periodes) overgedragen konden worden, is niet in het algemeen te beantwoorden. De representativiteit van wat bekend is (of beweerd wordt) mag sterk betwijfeld worden. Ook hier is systematisch onderzoek zowel naar de praktijk van zoveel mogelijk auteurs als naar de motiveringen voor hun gedrag wenselijk. Zolang dat er niet is, is het eigenlijk onmogelijk om de psychologische waarde van spellingbeelden voor de auteurs zelf of voor hun contemporaine lezers te beoordelen. En dus evenmin de eventuele waarde voor de lezer van de eenentwintigste eeuw.

2. *Aanpassingen in spelling en aanpassingen in interne taalcomponenten: parallel of verschillend?*

Wij gaan er hier van uit, dat spelling de enige component van taal is, die door een gerichte afspraak - een soort “contract” - tussen taalgenoten tot stand kan komen: het is een in se niet gemotiveerde conventie; motivering wordt dus niet door interne noden van de taal zelf bepaald, en kan dus enkel van buitenaf komen. In dit opzicht is spelling als taalfenomeen absoluut uniek. Weliswaar is in de loop van de tijden heel sporadisch ook in intern gemotiveerde componenten (de fonologische, morfologisch-syntactische en semantische component) “ingebroken”. Bekend is, bijvoorbeeld, dat eeuwenlang het volledig kunstmatige onderscheid tussen *hen* (zgn. “accusatief”) en *hun* (zgn. “datief”) gepropageerd is, en dat het ten slotte zelfs een bescheiden plaats in het taalsysteem heeft veroverd. Wat echter belangrijk is, is dat door die artificiële introductie geen echt intern gemotiveerd onderscheid tussen een “datief” en een “accusatief” in het taalsysteem als geheel ontstaan of in stand gehouden is: de syntactische component onttrekt zich bijna volledig aan individuele ingrepen.

Een beetje in dezelfde richting gaat het eeuwenlange kunstmatig in stand houden van de oppositie tussen een “nominatief” en een “accusatief-datief” bij de adnominale woorden bij enkelvoudige mannelijke substantieven, en van dat tussen een “nominatief-accusatief” en een “datief” bij dezelfde woorden bij meervoudige nomina: resp. dus “*de - den mensch*” en “*de - den menschen*”. Alleen werd de oppositie in deze gevallen bijna steeds gereduceerd tot een spellingkwestie: onderliggende *n* na sjwa, vooral in flexievormen (meervoud van substantieven en werkwoorden, enz.), wordt immers in het standaard-Nederlands in vrijwel alle omgevingen gewoon weggelaten in de uitspraak, ook in deze “omgeving” dus. Er waren bij de adnominale flexievormen natuurlijk ook wel uitzonderingen op de genoemde “regelmaat”: bij het aanwijzend voornaamwoord *die* hoorde *dien*, en in dat woord was weglating van *n* in de uitspraak eigenlijk veel problematischer (zover het toegepast werd: ad hoc); en bij het onbepaalde lidwoord en de meeste bezittelijke voornaamwoorden ontstond een bisyllabische “verbogen” vorm (accusatief/datief) tegenover een niet-verbogen monosyllabische: resp. *e(e)nen -mijnen-haren* tegenover *een-mijn-haar*. Wie zulke duidelijke verbogen vormen schreef, gaf eigenlijk veel meer substantie aan de morfologische oppositie dan wie het in deze gevallen maar gewoon bij de niet-verbogen vorm hield. Het is duidelijk dat we hier bij een linguïstisch relevant verschil uitkomen: auteurs die de “duidelijke” vormen vermeden, behandelden het onderscheid bij de andere vormen kennelijk als een uitsluitend orthografisch gegeven; wie daarentegen ook de duidelijke vormen schreef, voerde een weliswaar in structureel opzicht absoluut ongemotiveerd, maar daarom psychologisch niet minder reëel fenomeen in zijn schrijftaal in. Te noteren valt, dat toepassing van de buiging bij de “duidelijke” gevallen (en dus: toevoeging van een syllabe)

van belang is voor de interne zins- en stroferitmiek van het talige product. In een literair werk kan dat (zeker in poëzie, maar toch ook in proza) relevant zijn.⁸

De problematiek tot nog toe lijkt zo samengevat te kunnen worden, dat in oudere werken, met toepassing van de traditionele buigingsregels, een principieel verschil gemaakt moet worden tussen die werken waar dat alleen gebeurt als er geen syllabe bij de “eenvoudigste vorm” toegevoegd wordt, en die waar het consequent bij alle adnominale woorden toegepast wordt. In het eerste geval kan het procédé als een spellingafwijking t.o.v. de hedendaagse praktijk gelden, in het tweede kunnen wij niet anders dan het als toepassing van een artificiële morfologische regel beschouwen, op dezelfde lijn als b.v. toepassing van de eveneens verouderde genitievorming. De algemene regel daarbij dient te zijn, dat ook in een moderne leeseditie de morfologie van de oorspronkelijke tekst bewaard wordt, net zoals dat met de syntaxis in het algemeen gebeurt.

Een probleem apart, te situeren tussen het niveau van de spelling en dat van de “interne” taalcomponenten, levert ten slotte nog de interpunctie op. In de grond heeft interpunctie een dubbele functie: aan de ene kant zijn er de tekens met pragmatische waarde, waarmee zinnen of zinsdelen als expressief, als vragend, enz. worden gekarakteriseerd (b.v. vraagteken, uitroepteken, gedachtestreepje), of waarmee de functie van de uiting in een tekst wordt aangegeven (b.v. aanhalingstekens voor directe rede). Zover die niet consequent door de auteur/drukker zijn aangebracht, zal er wel weinig tegenstand zijn dat de editor daar alsnog in voorziet, of het gebruik ervan consistent maakt: weglating kan in al deze gevallen geïnterpreteerd worden als een ongewilde omissie of auctoriële “fout”. Aan de andere kant zijn er die tekens, waardoor de tekst in interpreteerbare delen (alinea’s, zinnen, bijzinnen, zinsdelen) onderverdeeld worden: komma, kommapunt, dubbele punt, punt; ook het terug naar de linkermarge gaan kan als zo’n teken gelden. Iedereen weet dat auteurs in het verleden in dezen niet altijd een systeem gevolgd hebben, dat voor de hedendaagse lezer “logisch interpreteerbaar” is. Hoewel het hier in de grond om syntactische informatie gaat - waarvoor onze stelling is, dat die bij een nieuwe uitgave minutieus gevolgd dient te worden, cf. verder -, zal het wel niet altijd mogelijk zijn om de oorspronkelijke tekst op dit punt zonder meer te respecteren. Toch zouden wij ook hier een restrictief beleid willen adviseren: invoering van komma’s, bijvoorbeeld, kan in heel wat gevallen betekenen dat één enkele betekenismogelijkheid opgedrongen wordt, terwijl er in de grond verschillende zijn; bij beperkende vs. uitbreidende bijzinnen is dat al zo, maar niet alleen daar.

⁸ Veel minder belangrijk lijkt ons het ook wel eens geformuleerde argument dat, via de naamvals-*n* het genus van bepaalde substantieven blijkt. Ook als dat bij homoniemen enig belang heeft, gaat het echter om een zo marginaal gegeven, dat het nauwelijks ooit zal meespelen: de betekenis zal (vrijwel?) altijd uit de context blijken. Voor een beter tekstbegrip kan het in elk geval alleen voor die lezers zorgen die via hun kennis van een (zuidelijk) dialect enig gevoel hebben voor de genusoppositie m/v.

Eigenaardig genoeg is een van de talige componenten die bij uitgave van oudere teksten vaak het minste gerespecteerd wordt, het lexicon, de woordkeuze dus.⁹ Het kan niet ontkend worden dat woorden in de loop van de tijden uit de taalschat verdwijnen, dat nieuwe betekenissen en connotaties zich ontwikkelen, en dat op die manier woorden aanzienlijk minder transparant worden dan voor de gemiddelde lezer wenselijk is: nogal wat editeurs vinden dat aanpassing zich in zo'n geval opdringt.¹⁰ Die houding is dubieus. Wat dit aspect betreft, moet zeker wél nagegaan worden voor welk publiek een leesuitgave bedoeld is. Het lijkt ons echter normaal dat een intellectueel gevormde en enigszins ervaren lezer best door een behoorlijk opake schil heen kan kijken; als het zo is, dat uitgaven van oudere literatuur bijna uitsluitend bij zo'n publiek terecht komen (een meer dan waarschijnlijke hypothese is dat), dan is aanpassing van verouderde woorden nauwelijks te verdedigen. Het is ook niet wenselijk dat intellectuele luiheid gestimuleerd wordt, doordat elk obstakeltje uit een tekst geweerd wordt, of dat kennismaking met alternatieve - zij het historisch gedateerde - taalmiddelen de lezer onthouden wordt. De voornaamste reden om ook totaal onbekende woorden in teksten te laten staan, is echter dat elk woord potentieel een rol speelt in de constitutie van de literaire tekst als geheel: Elsschot is zeker niet de enige auteur geweest die de aan te voeren begrippen en de woorden daarvoor gewikt en gewogen heeft, al is hij wel een van de weinigen die een zo accuraat verslag van dat proces afgeleverd heeft.¹¹

Toch wordt op dit punt vaak voor aanpassing gepleit. Er wordt wel door diezelfde verdedigers van aanpassing op aangedrongen, dat in poëzie ritmische en rijmstructuren bewaard moeten blijven,¹² maar met de mogelijkheid dat de goede stilist zulke dingen ook in proza te pas brengt, wordt te weinig (geen?) rekening gehouden. De mogelijkheid dat in welke tekst ook stilistische procédés een rol kunnen spelen (zinsritme, maar verder ook alliteratie, binnenrijm, consonantenrijm, vocaalherhaling, enz., enz.) verdwijnt al helemaal op de achtergrond. Dit alles lijkt ons reden genoeg om de oorspronkelijke taalvormen met absoluut respect te behandelen, en eventueel te verwachten moeilijkheden via woordverklaringen in de marge of in voetnoot op te heffen. Ter overweging ook nog: wie een woord vanwege zijn geringe verstaanbaarheid door een hedendaags alternatief vervangt, stelt zichzelf als de alwetende scherprechter op, die impliciet ook alle connotaties van dat woord in rekening denkt te kunnen brengen.

3. Adviezen i.v.m. de herspelling van oudere teksten.

⁹ Men leze b.v. wat M. Schenkeveld-van der Dussen (1999) over het onderwerp zegt. Zij haalt voorbeelden uit een groot aantal edities aan, waarin verouderde woorden of woorden met een niet meer gangbare betekenis zonder meer vervangen worden. Een aantal van de in onze tekst genoemde bezwaren tegen die handelwijze wordt ook door Schenkeveld-van der Dussen genoemd, maar grosso modo als minder zwaarwichtig beoordeeld

¹⁰ Cf. een overzicht bij Schenkeveld-van der Dussen (1999)

¹¹ Cf. Elsschots eigen beschouwingen bij de uitleiding bij *Tsjip* (Elsschot 1934)

¹² Men leze er ook voor dit aspect de beschouwingen van M. Schenkeveld-van der Dussen (1999) op na.

In de vorige paragrafen is een groot aantal feiten en stellingen geschetst, die een cruciale rol spelen bij elke mogelijke advisering i.v.m. het behoud of de aanpassing van de spelling van oudere teksten. De voornaamste stellingen worden hier nog eens herhaald:

- Spelling is het resultaat van taalexterne afspraken, en heeft dus objectief een heel andere status dan de intern-gemotiveerde taalcomponenten (syntaxis, morfologie, lexicon).
- Systematische afwijkingen van de door de lezer aangeleerde spelling zijn niet hinderlijk voor het begrijpen van een tekst.
- Anderzijds kan niet ontkend worden dat spelling door een auteur bewust gebruikt kan worden om zijn boodschap op een specifieke manier over te brengen. Of dat al dan niet zo is, valt maar in uitzonderingsgevallen met zekerheid te achterhalen. Een betrouwbaar signaal blijkt meestal wel te zijn, als een auteur verschillende uitgaven van een zelfde tekst in verschillende opeenvolgende "normspelingen" heeft aangeboden; in zo'n geval is duidelijk dat de spelling voor hem/haar geen substantieel gegeven is. Een mogelijkheid is echter ook nog dat iemand anders dan de auteur voor de herspelling verantwoordelijk is (cf. boven); in dat geval wordt het toch weer wat minder vanzelfsprekend welke waarde aan het "signaal" gehecht moet worden.

Uit die drie theses leiden wij het volgende af:

3.1 Ten aanzien van teksten geschreven in (een variant van) de spelling-De Vries en Te Winkel

Ondanks de dramatische bewoordingen waarin nogal wat leken over de veranderingen in spelling van de laatste (bijna-)anderhalve eeuw plegen te spreken, zijn die veranderingen waarschijnlijk voor praktisch alle lezers zonder enig probleem te verwerken.¹³ Er lijkt nauwelijks een reden denkbaar waarom aan herspelling gedaan zou moeten worden. Ook als de auteur hier en daar spellingen gebruikt die in zijn/haar tijd niet (meer) gebruikelijk waren, of als hij/zij verschillende spellingvarianten (zelfs van hetzelfde woord) door elkaar gebruikt, is er geen echte reden tot herspellen.¹⁴ Een probleem is natuurlijk dat daarmee ook de grens t.o.v. verschrijvingen en drukfeilen dreigt te vervagen. Wellicht zal iedereen het erover eens zijn dat b.v. het wegvallen van letters uit een woordbeeld, de verwisseling van letters e.d., zonder meer aangepast mogen worden.¹⁵ Dat er twijfelgevallen over zullen blijven, moet als een onvermijdelijk inconvenient beschouwd worden.

3.2 Andere "moderne" literatuur

Over de vraag of werken uit de eeuw voor het officieel worden van het huidige spellingsysteem onaangepast op de hedendaagse lezer losgelaten kunnen worden, kan men van mening verschillen. Uit eigen ervaring met studenten kan de eerste auteur van deze

¹³ Een mogelijke uitzonderingscategorie is die van de (uiteraard hoogbegaafde) autisten, die in heel veel opzichten behoefte hebben aan absoluut vaste rituelen, en dus (?) ook aan vaste beelden. In het boven als wenselijk aangegeven psycho- en sociolinguïstisch onderzoek zou met deze groep mensen expliciet rekening gehouden moeten worden.

¹⁴ Schenkeveld-van der Dussen (1999) brengt de beruchte spelling "cigarette" van Couperus te berde; ook zij is van mening dat zulke spellingen bewaard dienen te worden.

¹⁵ Tekenend is in elk geval dat bij de uitgave van Lovelings oorlogsdagboeken "In Oorlogsnood" door L. Stynen en S. van Peteghem (Gent, KANTL, 1999) het diplomatisch weergeven van dit type van fouten (weliswaar gevolgd door een asterisk) door een groot aantal lezers als "hinderlijk" gesignaleerd werd. Geen enkele opmerking heeft de editoren bereikt noch i.v.m. de nu verouderde, noch i.v.m. de vaak inconsequente spellingen van de auteur, die natuurlijk ook gerespecteerd eijn.

tekst zonder enige restrictie zeggen dat het werk van Conrad Busken Huet in de oorspronkelijke uitgave, met behoud van de door de auteur zelf fanatiek gehandhaafde spelling, geen enkel probleem opleverde. Gegeven het feit dat die querulant nu juist veel belang hechtte aan de door hem gehanteerde spelling, lijkt aanpassing ons uit den boze: zeker dit type van werken zal wel voor de fijnproevers onder de hedendaagse lezers gereserveerd blijven, en dat zijn lieden die vrijwel uitzonderingsloos de franjes van de vormgeving mentaal terzijde kunnen schuiven, ten voordele van de inhoud. Wellicht is dat niet helemaal het geval voor Multatuli (hoewel een echt ruim publiek waarschijnlijk toch alleen door een beperkt aantal passages bereikt wordt: herspelling in bloemlezingen is nog een kapittel apart, en de beslissing kan daar best helemaal anders zijn dan die t.o.v. de literaire werken in hun geheel); in elk geval heeft Sötteman in zijn uitgave van Multatuli's verzamelde werk een aantal aanpassingen aangebracht; de editeur verzuimt trouwens aan te geven waarom de spelling <y> bij deze auteur dan toch zo specifiek en zo belangrijk is, dat die niet door de hedendaagse schrijfwijze <ij> vervangen kon worden. Ook hier lijkt een consequent volgen van de oorspronkelijke spelling ons een verantwoorde optie dan de halfslachtige beslissing die de facto genomen is.

Ook aan de Vlaamse kant van de rijksgrens blijven de spellingconventies van de eerste helft van de 19^e eeuw wel zo dicht in de buurt van wat wij nu nog steeds kennen, dat aanpassing zeker niet nodig is. De teksten (b.v. Consciences "*Leeuw van Vlaenderen*", die in 2002 nog eens een nieuwe uitgave krijgt), zullen ook qua actualiteitswaarde niets winnen bij een herspelling: literaire werken uit de 19^e eeuw zijn nu eenmaal als zodanig herkenbaar, en de spellingseigenaardigheden kunnen alleen maar bijdragen tot het algemene verwachtingspatroon van de "lecteur averti".

Dit alles speelt zo mogelijk nog in sterkere mate in de poëzie, waar tenslotte ook het algemene woordbeeld voor de visualisering een belangrijk gegeven kan zijn (b.v. ook de lengte van het vers, eventuele herhaling van letters in een versregel, ook als daar verschillende of helemaal geen waarden mee te verbinden zijn)¹⁶. Bij het langzaam verwerken dat bij poëzie hoort, lijkt een afwijkende spelling dan ook geen echte hindernis.

3.3 Oudere teksten (13e tot een deel van de 18e eeuw)

Het is ongetwijfeld mogelijk om in deze lange periode nog onderdelen af te bakenen; maar gemeenschappelijk hebben al die deelperiodes in elk geval dat de individuele inbreng van elke auteur in de gebruikte woordbeelden bijzonder groot kan zijn. Er zijn echter wel (cf. boven) in elke periode bepaalde vaste conventies, en zover die (redelijk) consequent gevolgd worden, is herspelling eigenlijk net zo weinig noodzakelijk als dat voor de latere periodes het geval is. Ten hoogste kan enige uitbreiding van de consistentie echt wel voor leesgemak zorgen.

Toch heeft M. Schenkeveld-van der Dussen waarschijnlijk wel gelijk als zij expliciet voor herspelling van sommige teksten pleit: de combinatie van ongewone lexicale elementen,

¹⁶In dit verband mag nog gewezen worden op het bestaan, in de Engelse poëzie, van het "visuele rijm" ("eye rhyme"), zoals b.v. wanneer "great" en "wheat" in rijmpositie t.o.v. elkaar komen te staan. In Nederlands, Duits of Frans zijn ons geen voorbeelden daarvan bekend.

verouderde constructies en morfologie met vaak ongewone, soms ook maniëristische redeneringen, en daar bovenop dan ook nog eens onwennige woordbeelden, zal voor veel niet-specialisten wellicht te veel van het goede zijn. En als dan toegevingen noodzakelijk zijn (dat zal dus zowel van de betreffende tekst als van het beoogde doelpubliek afhangen), komen die zeker bij voorkeur van de spellingbeelden. In § 2 is er al voor gepleit om zoveel mogelijk alle taalintern gemotiveerde aspecten ongemoeid te laten; dat geldt ook voor de morfologie, en daarbinnen dus ook voor de flexie (gebruik van verouderde genitieven, datieven bij zelfstandig naamwoorden, van de voorwaardelijke wijs bij werkwoorden, van de verbuiging bij adnominale woorden: lidwoorden, bijvoeglijk naamwoorden, enz.) . Het opgeven van dat aspect (en daartoe behoren ten minste voor een deel van de bedoelde periodes zeker ook de buigings-*<n>*'en), lijkt in de hier voorgestelde optiek geen hulp voor de lezer: de tekst wordt daardoor eigenlijk echt wel uit zijn tijdsdecor gelicht, en daar heeft niemand wat aan; en voor alle duidelijkheid: het expliciet maken van een aantal syntactische relaties (b.v. via de misschien wel artificiële morfologie) kan alleen maar een hulp zijn voor de aarzelende lezer.¹⁷ Ook voor "moeilijke" teksten willen wij echter voorstellen dat zoveel mogelijk de consequente delen van het gebruikte spellingsysteem behouden blijven. Als de auteur b.v. consequent *<y>* gebruikt voor hedendaags *<ij>*, of in bepaalde omgevingen *<c>* voor *<k>*, dan is er geen enkele reden om van dat spellingbeeld af te wijken.

Er zullen ongetwijfeld teksten overblijven waarin het nastreven van spellingconsistentie en zelfs een volledige herspelling zoveel onduidelijk laat, dat ze voor de meeste lezers met culturele belangstelling toch ontoegankelijk blijven. Liever dan in zulke teksten morfologische, syntactische of lexicale ingrepen te doen (cf. afdeling 2), zou dan aan een rigoureuze hertaling gedacht moeten worden: als de taal echt vreemd geworden is, volstaat de naam "Middel- of 16^e-eeuws enz. Nederlands" niet om nog van "de eigen taal" te spreken. En als het dan toch om een "vreemde" taal gaat, blijft er niet veel meer over dan dat voor de belangstellende leek vertalingen gemaakt worden. Dat daarbij een deel van de finesses van het oorspronkelijke werk verdwijnt, is een niet te vermijden concomitant verschijnsel; het staat bekend onder zijn Italiaans epitheton: *traduttore traditore*. Te overwegen valt bij hertaling, of ook de oorspronkelijke tekst parallel afgedrukt kan worden; bij echt lange teksten zal dat wel op financiële bezwaren stuiten.

4. Conclusie

Uit wat boven staat kunnen de volgende conclusies getrokken worden:

- Ook voor uitgaven voor een ruimer publiek is herspelling van teksten uit welke periode ook zelden noodzakelijk. Editeurs die toch die stap willen zetten, dienen een zorgvuldige motivering te geven waarom van dat adagium afgeweken wordt.
- De beslissing in verband met herspelling of respect voor de "oorspronkelijke" spelling is van ten minste de volgende parameters afhankelijk:
 - De ontstaansperiode van de tekst (het al dan niet bestaan van een vaste en/of officiële spellingconventie, en de houding van de taalgebruikers daartegenover).
 - De houding van de auteur zelf t.o.v. spellingbeelden.

¹⁷ Vergelijk in dit verband de nu al decennia aanslepende discussie over de betekenis van Vondels beroemde regel: "*Benij uw zoon den hemel niet*" (recent ook nog J. De Vries, 2001).

- De aard van het werk (het genre en de “vormgevoeligheid daarvan t.o.v. spellingbeelden).
- De aard van het hedendaagse doelpubliek, en de doelstellingen van de uitgave (b.v. schooluitgave, bloemlezing, leeseditie voor een cultureel geïnteresseerd publiek).
- De vraag naar het belang van de gehanteerde spelling is eerder zinvol t.o.v. het manuscript dan t.o.v. welke geautoriseerde uitgave ook (vanwege de nooit volledig uit te sluiten rol van anderen dan de auteur). Is er geen geautoriseerde versie - dat is zo bij heel veel werken die alleen in manuscript overgeleverd zijn¹⁸, dan groeit het probleem van de te honoreren spelling exponentieel met het aantal overgeleverde versies. De gangbare praktijk in “wetenschappelijke” uitgaven, nl. om die versie als “legger” te gebruiken, die na reconstructie het dichtste bij het origineel (b)lijkt te staan, zal ook in uitgaven voor een groter publiek tot het best verdedigbare resultaat leiden.
- Zowel herspelling als respect voor de oorspronkelijke spelling kan tot distortie van de tekst leiden: in het eerste geval doordat die uit zijn eigen ontstaanstijd wordt gerukt, in het tweede doordat de tekst in sterkere mate dan dat al door de inhoud gebeurt, uit het “nu” van de lezer verdwijnt. Datzelfde geldt t.a.v. de “syntactisch relevante” interpunctie (zie boven).
- Wat ingrepen in intern-talige componenten van de taal betreft, is er nauwelijks een ernstig te verdedigen weg tussen respect voor de tekst enerzijds, volledige vertaling naar hedendaags Nederlands toe, anderzijds.

Aan die technische adviezen willen wij graag een wetenschappelijk desideratum toevoegen. Er is nauwelijks onderzoek gebeurd waarop een verantwoord advies gebaseerd kan worden. Wat voorafgaat is eigenlijk gegroeid uit eigen waarneming, ook bij andere cultureel geïnteresseerde lezers (zoals gezegd: het doelpubliek bij uitstek van de bedoelde uitgaven), en bij studerende. Om in die onbevredigende toestand verandering te brengen, wordt nog een laatste advies toegevoegd:

- Psycho- en sociolinguïstisch onderzoek naar de invloed van spelling op de perceptie van teksten is een absolute noodzaak. De Academie roept onderzoekers op om zulk onderzoek op te starten. Daarbij dient rekening gehouden te worden met de doelgroepen die in de praktijk van het uitgeven van “klassiekers” onderscheiden worden. Het is niet onmogelijk dat een aantal van de boven geponeerde vuistregels op basis van zulk onderzoek bijgesteld zal moeten worden.

¹⁸ Gewoonlijk denkt men dan aan werken uit een relatief ver verleden, maar het fenomeen is natuurlijk van alle tijden; wij kunnen weer verwijzen naar Virginia Lovelings oorlogsdagboeken, waarvan veruit het grootste deel uitsluitend in het originele handschrift is overgeleverd. Dat betekent in dit individuele geval dus ook dat heel wat ervan in erg zorgwekkende omstandigheden neergeschreven is. Een direct daarmee samenhangend gegeven is, dat aan spelling (zoals trouwens aan andere aspecten van het taalgebruik) niet de “gewone” aandacht besteed zal zijn die men van een literair monument als Loveling allicht zal verwachten.

Bibliografische referenties

J. de Vries (2001): "Beny uw soon den hemel niet", Universiteit Leiden.

Willem Elsschot (1934): "Achter de schermen. Ontleding van de inleiding tot *Tsjip*", b.v. in *Verzameld Werk* (1957), P.N. van Kampen, Amsterdam, p. 539-548, in *Verzameld Werk*, Querido, Amsterdam (1999), p. 557-566, enz.

M. Schenkeveld-van der Dussen (1999): "Stand van zaken: Schopenhauers vloek of het probleem van de herspelling", in: *Nederlandse Letterkunde* 4, 385-390.

Spellingdossier, deel I Spellingrapport, Eindredactie A.H. Neijt, J.J. Zuidema, Voorzeten 44 van de Nederlandse Taalunie. Sdu Uitgeverij, 1994

L. Stynen, S. Van Peteghem (uitg.) (1999): Virginie Loveling "*In Oorlogsnood*", Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, Gent.